

УДК 332.142.6

Т. С. Миклуш,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

КОМПЛЕКСНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ЛІСОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ РЕГІОНАХ: ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕХАНІЗМИ

Т. Myklush,
postgraduate student, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

INTEGRATED NATURE MANAGEMENT IN HIGHLY-FORESTED REGIONS: PRECONDITIONS AND MECHANISMS

Обґрунтовується необхідність виявлення передумов та формування механізмів забезпечення комплексного природокористування у лісозабезпечених регіонах. Встановлено, що основною передумовою комплексного природокористування у лісозабезпечених регіонах є розширене відтворення лісових екосистем. Резервами розширеного відтворення лісових екосистем у лісозабезпеченому регіоні є заліснення покинутих сільськогосподарських земель, оптимізація породного складу на самозаліснених землях, підвищення ефективності лісовідновлення через природне поновлення та посадку лісових культур. Доведено, що ефективними механізмами збереження та примноження лісових екосистем є впровадження у вітчизняну практику лісгосподарської діяльності концепцій наближеного до природи лісівництва та соціального лісівництва. Обґрунтовано, що забезпечення комплексного природокористування в лісозабезпечених регіонах потребує імплементації досвіду Європейського Союзу в частині узгодження пріоритетів розвитку сільських територій як основного ареалу концентрації природних ресурсів з пріоритетами відновлення природно-ресурсного потенціалу.

The expediency to reveal preconditions and create mechanisms to ensure integrated nature management in highly-forested regions has been grounded. It has been established that an expanded reproduction of forest ecosystems is the main precondition for integrated nature management in highly-forested regions. Afforestation of abandoned agricultural lands, optimization of species composition in native forests, improvement of the effectiveness of reafforestation through natural regeneration and forestry crops planting are the reserves of expanded reproduction of forest ecosystems in highly-forested regions. It has been proven that implementation of concepts of close-to-nature forest management and social forestry into forestry activity are effective mechanisms for preservation and propagation of forest ecosystems. It has been substantiated that ensuring integrated nature management in highly-forested regions requires implementation of the EU experience in part of alignment of priorities of development of rural territories as a main habitat of concentration of natural resources with priorities to renew natural-resources potential into the national experience.

Ключові слова: комплексне природокористування, лісозабезпечений регіон, лісові екосистеми, соціальне лісівництво, імплементація, інтегроване управління природними ресурсами.

Key words: integrated nature management, highly-forested region, forest ecosystems, social forestry, implementation, integrated natural resources management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні періоди у зв'язку з посиленням проявів нераціонального використання природно-ресурсного потенціалу та поширення різноманітних захворювань лісових насаджень актуалізувалася проблема забезпечення комплексного природокористування у лісозабезпечених регіонах. Тим більше, що комплексне природокористування у лісозабезпечених регіонах України відзначається певними особливостями. Перша особливість: комплексне природокористування має передбачати раціональне та невиснажливе використання земельних, водних, мінерально-сировинних та лісових ресурсів задля отримання мак-

симального соціально-економічного та екологічного ефектів. Друга особливість: необхідною передумовою комплексного природокористування є раціоналізація використання лісоресурсного потенціалу, його сировинної та несировинної компонент у відтворювальному процесі, виходячи з того, що саме сформований на основі лісосировинних благ лісгосподарський комплекс виступає базовою ланкою регіонального господарського комплексу. Прикметними рисами соціально-економічного розвитку лісозабезпечених регіонів є високий рівень лісистості, що накладає об'єктивні обмеження на масштаби сільськогосподарського землекористування, значна питома вага лісового господарства в регіональному валовому продукті, висока залежність величини доходів місцевих жителів від

господарського освоєння сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу. Тому, з огляду на сказане, сьогодні важливою науковою проблемою є виявлення основних передумов та формування сучасних механізмів забезпечення комплексного природокористування в лісозабезпечених регіонах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сфері природокористування виникла сукупність проблем у зв'язку з відсутністю критично необхідного рівня комплексності господарського освоєння переважної більшості відновних та невідновних природних ресурсів. Це несе значні ризики для соціально-економічного розвитку країни та окремих регіонів, оскільки сфера природокористування України, яка об'єднує саме ресурсокористування, охорону навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу, на думку Л. Іванченкової, залишається однією з найбільш соціально значущих та стратегічно важливих на сучасному етапі активного запровадження механізмів ринкової економіки [3, с. 1].

Теоретико-методологічні підходи до вибору пріоритетів комплексного природокористування у лісозабезпеченому регіоні, зокрема в Карпатському економічному районі, деякі аспекти раціоналізації використання земельних, лісових та водних ресурсів, інституціональні передумови впровадження сучасних технологій ресурсозбереження розглядаються у працях О. Адамовського, О. Будзяк, Г. Криницького, С. Миклуша, В. Мороза, І. Овчаренко, О. Сакаль, І. Соловія, М. Чернявського А. Шлійко та інших [2; 5—8], але перерахованими вченими не повною мірою показано взаємозв'язок окремих видів ресурсокористування і отриманням очікуваного екологічного та соціального ефектів.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою публікації є виявлення передумов і розробка механізмів забезпечення комплексного природокористування у лісозабезпеченому регіоні в умовах поглиблення інституціональних перетворень у природно-ресурсному секторі регіонального господарського комплексу та заогороження комплексу природоруйнівних та екологічно-деструктивних процесів при залученні природних ресурсів у відтворювальний процес.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У лісозабезпечених регіонах, в першу чергу адміністративні області Карпатського та По-

ліського економічних районів, комплексне природокористування значною мірою визначається темпами та масштабами розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Виходячи з вагомості лісу для нарощення асиміляційного потенціалу територій, доцільно вести мову про збереження і примноження потенціалу лісових екосистем.

Доцільність формування моделі комплексного природокористування у лісозабезпечених регіонах, на думку В. Мороза, пов'язана із загостренням глобальної екологічної кризи, що призвела до дестабілізації клімату, збіднення біорізноманіття та деградації біосфери, що посилило значення лісових екосистем у подоланні глобальних екологічних загроз [5, с. 234].

На переконання А. Шлійко, успішне розв'язання проблем ефективного використання земельних ресурсів і забезпечення стійкості агроландшафтів значною мірою залежить від стану лісових екосистем, підвищення їхньої біопродуктивності і стійкості, виконання ними ресурсних, захисних, середовищевірних, кліматорегулювальних та інших соціально-екологічних функцій [8, с. 56].

Тобто необхідною передумовою комплексного природокористування у лісозабезпечених регіонах є збереження та примноження потенціалу лісових екосистем, оскільки останні значною мірою визначають стійкість агроландшафтів, упереджують порушення водного стоку та гідрологічного режиму, формують ареал зайнятості місцевого населення. Виходячи з того, що лісові екосистеми продукують несировинні корисності лісу, приріст деревної маси, значний обсяг деревних відходів, комплексний підхід має виступати обов'язковою методологічною передумовою формування політики господарського освоєння лісоресурсного потенціалу (рис. 1).

Виходячи з практики інших країн, інституціональними передумовами збереження і нарощення потенціалу лісових екосистем є концепції соціального лісівництва і концепція наближеного до природи лісівництва. Соціальне лісівництво дозволяє поряд з досягненням позитивного екологічного ефекту підвищити дієвість впливу лісгосподарювання на розвиток сільських поселень, наближених до основного ареалу розміщення лісових благ. Наближене до природи лісівництво дозволяє уникати суперечностей між природним лісовідновленням та базовими принципами науково обгрунтованого ведення лісового господарства, особливо в частині догляду стихійно заліснених угідь малопродуктивними м'яколистяними породами.

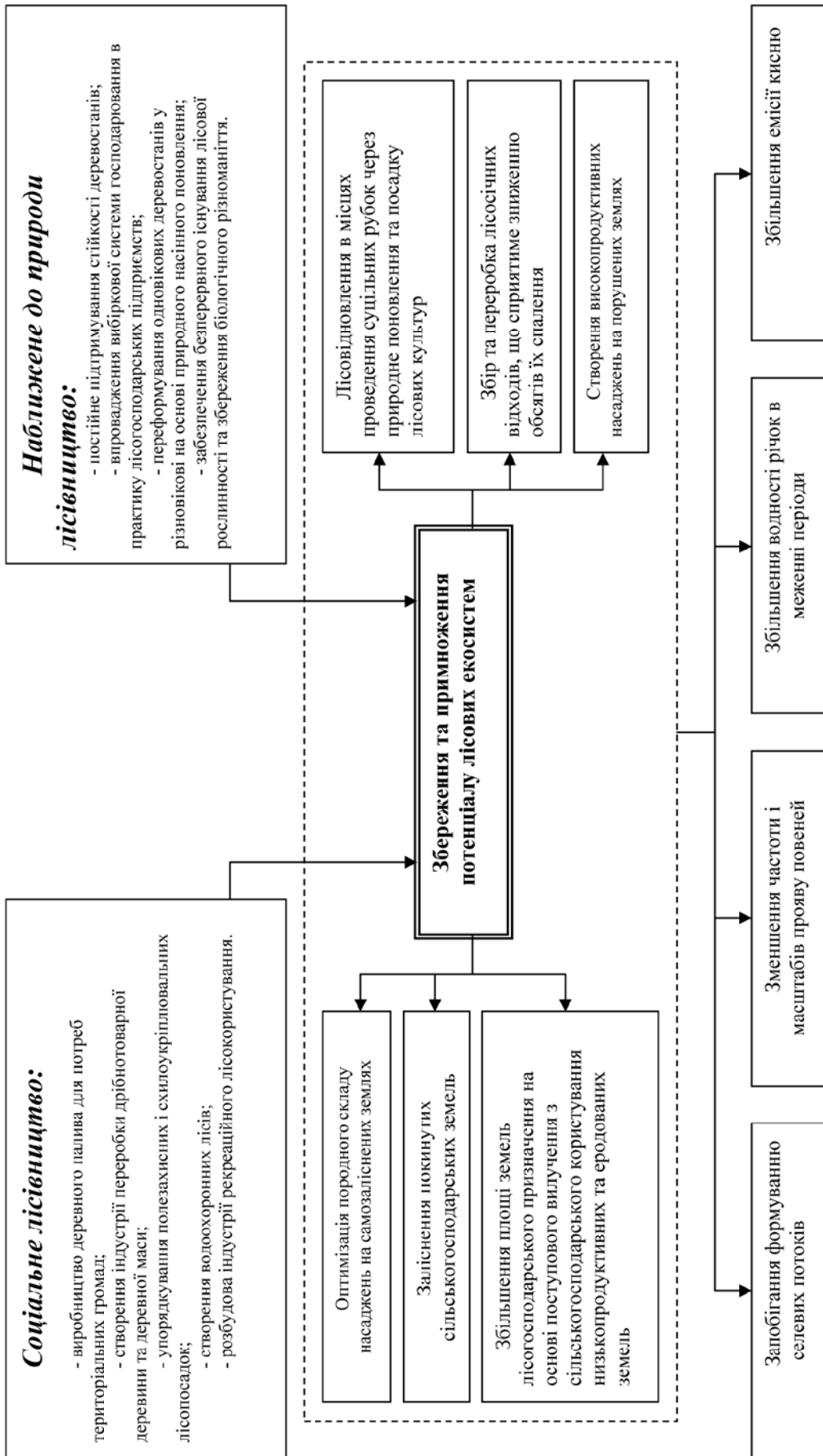

Рис. 1. Збереження та примноження потенціалу лісових екосистем як база компонента комплексного природокористування в лісозабезпеченому регіоні

Певним інституціональним підґрунтям комплексного природокористування в лісозабезпечених регіонах є Концепція впровадження наближеного до природи лісівництва, розробка котрої зумовлена потребою в розв'язанні комплексу екологічних, економічних та соціальних проблем, реформуванням та розвитком лісового господарства на принципах невиснажливого лісокористування, запровадженням збалансованого екологічно орієнтованого лісогосподарювання та комплексного багатопільового використання лісових ресурсів і корисних властивостей лісу [7, с. 157].

Як показує практика господарювання останніх років саме відсутність комплексності у лісокористуванні негативним чином відображається як на темпах відтворення лісоресурсного потенціалу, так і на рівні еколого-економічної ефективності лісокористування в цілому.

Лише комплексний підхід, на думку Н. Василик, дозволить використати усі внутрішні резерви підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування та створити умови для стабільного розвитку лісоресурсної сфери. Основне завдання полягає у забезпеченні оптимального поєднання ринкових важелів, методів та інструментів у єдиному механізмі економічного стимулювання, що створить організаційно-економічні засади для забезпечення комплексного використання лісоресурсного потенціалу.

Комплексність лісокористування передбачає забезпечення збалансованого використання усіх сировинних та несировинних якостей лісових ресурсів та компонентів навколишнього природного середовища, у якому вони розвиваються. Визначальними ознаками комплексності, на її думку, є: територіальність, взаємозумовленість, взаємопов'язаність, багатоконпонентність, системність та синергічність. Загалом, під комплексним використанням лісоресурсного потенціалу необхідно розуміти діяльність, яка забезпечує раціональне та ефективно з еколого-економічних позицій залучення у відтворювальний процес на інтенсивній основі усіх його складових з метою задоволення різноманітних потреб суспільства [1].

У зв'язку з необхідністю імплементації передових практик ведення лісового господарства і тим самим збереження і примноження лісових екосистем з нових позицій необхідно розглянути форми та методи залучення у відтворювальний процес лісосічних відходів (неліквіду крони, порубкових решток), оскільки, на переконання Ю. Маковецької, доцільність залучення відходів у новий життєвий цикл виробництва продукції має обумовлюватися не тільки необхід-

ністю збереження навколишнього середовища, але й економічним зиском, і саме в цій синергетиці повинні оцінюватися сучасні та майбутні проблеми поводження з ними [4].

Ефективне використання лісосічних відходів сприятиме розширенню джерел підвищення продуктивності діяльності постійних лісокористувачів, що в умовах ресурсних обмежень дозволить забезпечувати критично необхідний рівень відтворення без нанесення шкоди лісовому фонду.

Виходячи з викладеного вище, робимо висновки, що стимулювання збереження та нарощення потенціалу лісових екосистем через результативніше використання лісосічних відходів, впровадження сучасних технологій лісорозведення, здійснення всього необхідного комплексу лісогосподарських заходів сприятиме підвищенню рівня комплексності природокористування у лісозабезпеченому регіоні. Тому застосування регуляторних інструментів прямого та непрямого впливу на природокористувачів є необхідною передумовою забезпечення комплексного природокористування у лісозабезпеченому регіоні (рис. 2).

Важливим моментом у забезпеченні комплексного природокористування у лісозабезпеченому регіоні є використання передового досвіду Європейського Союзу (ЄС). Виходячи з того, що ареал розміщення природних ресурсів є найбільш наближеним до сільських поселень, у ЄС пріоритети розвитку сільських територій напряду пов'язуються із підтримкою тих видів сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, які пов'язані з використанням різноманітних природних ресурсів. У зв'язку із численними екологодеструктивними процесами у використанні окремого виду ресурсу з нових позицій розглядаються пріоритети його освоєння у взаємозв'язку із господарським освоєнням іншого природного ресурсу.

Проявом стимулювання комплексного природокористування в європейських країнах є фінансова підтримка розвитку сільського та лісового господарства як необхідної передумови соціально-економічного піднесення сільських територій. Свідченням чого є окремі пріоритетні цілі ЄС стосовно програм розвитку сільських територій, зокрема сприяння передачі знань та інновацій в сільське господарство, лісове господарство та сільську місцевість; підвищення життєздатності та конкурентоспроможності всіх видів сільського господарства, а також просування інноваційних фермерських технологій, збалансоване управління лісовим господарством; відновлення, збереження і зміцнення екосистем, пов'язаних з сільським і

Рис. 2. Стимулювання комплексного природокористування у лісозалежному регіоні

лісовим господарствами; підвищення ефективності використання ресурсів в аграрному, харчовому, лісовому секторах [2].

Досвід ЄС та окремих його країн має бути частково імплементований у вітчизняну практику комплексного природокористування, особливо в частині узгодження пріоритетів розвитку сільських територій як основного ареалу концентрації природних ресурсів з пріоритетами відновлення природно-ресурсного потенціалу. Особливо цінним для України є досвід Словаччини стосовно впровадження у практику лісогосподарської діяльності технологій наближеного до природи ведення лісового господарства. Більше того, словацький досвід комплексного природокористування адаптований до гірських умов, що має принципове значення для його поширення на гірських територіях України.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Обмеженість природних ресурсів та розбалансоване залучення природної сировини у відтворювальний процес сформували модель виснажливого та марнотратного природокористування. Тому питання забезпечення комплексного природокористування в сучасних умовах набувають надзвичайної актуальності. Особливо ускладненим є забезпечення комплексного природокористування у лісозалежних регіонах. Необхідною передумовою здійснення природокористування в цій групі

регіонів є збереження і примноження лісових екосистем.

Дослідження показали, що збереження і розширене відтворення лісових екосистем потребують запровадження таких сучасних систем ведення лісового господарства, як соціальне лісівництво та наближене до природи лісівництво. Соціальне лісівництво має передбачати збільшення виробництва деревного палива для місцевих жителів, розбудову матеріально-технічної бази переробки низькосортної деревини, упорядкування лісових смуг тощо. Наближене до природи лісівництво базуватиметься на постійному підтримуванні стійкості деревостанів; впровадженні вибіркової системи господарювання в практику діяльності постійних лісокористувачів; переформуванні одновікових деревостанів у різновікові; забезпеченні безперервного існування лісової рослинності та збереженні біологічного різноманіття.

Прискорення процесів впровадження сучасних механізмів забезпечення комплексного природокористування стане можливим при умові імплементції передового європейського досвіду. Комплексне природокористування у країнах ЄС побудоване на основі інтегрованої системи управління природними ресурсами, яка передбачає застосування таких способів ресурсокористування, за яких пріоритети використання одного виду природної сировини не призведуть до виснаження інших. Більше того, переважна більшість природних і

природоохоронних директив ЄС якраз і передбачає імплементацію інтегрованого принципу в систему управління природними ресурсами.

Література:

1. Василик Н.М. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу регіону: переваги, сучасний стан та перспективи // *Агросвіт*. — 2009. — № 23. — С. 41—47.

2. Європейський досвід законодавчого регулювання державної підтримки та розвитку сільських населених пунктів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28937.pdf>

3. Іванченкова Л.В. Організаційно-економічне забезпечення реалізації природозберігаючої функції підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища". — Одеса, 2011. — 20 с.

4. Маковецька Ю.М. Формування організаційно-економічної моделі розвитку вторинного ресурсокористування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища". — К., 2011. — 20 с.

5. Мороз В. Соціально-економічні проблеми сталого розвитку лісового господарства України в контексті національної фіскальної політики. Еколого-економічні та соціальні проблеми, зумовлені неефективним і несталим веденням лісового господарства та незаконними лісозаготівлями в Україні. — Львів, Ліга-Прес, 2011. — С. 234—239.

6. Сакаль О.В. Ефективне управління землями лісогосподарського призначення. — К., ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. — 176 с.

7. Чернявський М. Концепція наближеного до природи лісівництва та її реалізація в Україні. Еколого-економічні та соціальні проблеми, зумовлені неефективним і несталим веденням лісового господарства та незаконними лісозаготівлями в Україні. — Львів, Ліга-Прес, 2011. — С. 157—162.

8. Шлійко А. Сучасний еколого-економічний стан лісових ресурсів та перспективи ефективного їх використання // *Галицький економічний вісник*. — 2010. — № 3 (28). — С. 56—61.

References:

1. Vasylyk, N.M. (2009), *Kompleksne vykorystannya lisoresursnoho potentsialu rehionu: perevahy, suchasnyy stan ta perspektyvy* [Integrated use of the forest resource potential of the region: advantages, current state and prospects]. *Ahrosvit*, no. 23, pp. 41—47 [in Ukrainian].

2. Yevropeys'kyy dosvid zakonodavchoho rehulyuvannya derzhavnoyi pidtrymky ta rozvytku sil's'kykh naselenykh punktiv [European experience of legislative regulation of state support and development of rural settlements]. Available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28937.pdf> [in Ukrainian].

3. Ivanchenkova, L.V. (2011), *Orhanizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya realizatsiyi pryrodozberihayuchoyi funktsiyi pidpryyemnytstva* [Organizational and economic support for the implementation of the nature-preserving function of entrepreneurship]. *Odesa*, 20 p. [in Ukrainian].

4. Makovets'ka, Yu.M. (2011), *Formuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoyi modeli rozvytku vtorynnoho resursokorystuvannya v Ukrayini* [Formation of organizational and economic model of development of secondary resource use in Ukraine]. *Kyiv*, 20 p. [in Ukrainian].

5. Moroz, V. (2011), *Sotsial'no-ekonomichni problemy staloho rozvytku lisovoho hospodarstva Ukrayiny v konteksti natsional'noyi fiskal'noyi polityky. Ekoloho-ekonomichni ta sotsial'ni problemy, zumovleni neefektyvnyim i nestalym vedennyam lisovoho hospodarstva ta nezakonnymy lisozahotivlyamy v Ukrayini* [Socio-economic problems of sustainable forestry development of Ukraine in the context of national fiscal policy. Ecological, economic and social problems caused by inefficient and unsustainable forest management and illegal logging in Ukraine]. *L'viv, Liha-Pres*, pp. 234—239 [in Ukrainian].

6. Sakal', O.V. (2012), *Efektyvne upravlinnya zemlyamy lisohospodars'koho pryznachennya* [Effective management of forestry lands]. *Kyiv, DU IEPSR NAN Ukrayiny*, 176 p. [in Ukrainian].

7. Chernyavs'kyu, M. (2011), *Kontseptsiya nablyzhenoho do pryrody lisivnytstva ta yiyi realizatsiya v Ukrayini. Ekoloho-ekonomichni ta sotsial'ni problemy, zumovleni neefektyvnyim i nestalym vedennyam lisovoho hospodarstva ta nezakonnymy lisozahotivlyamy v Ukrayini* [Concept of close-to-nature forest management and its implementation in Ukraine. Ecological, economic and social problems caused by inefficient and unsustainable forest management and illegal logging in Ukraine]. *L'viv, Liha-Pres*, pp. 157—162 [in Ukrainian].

8. Shliyyko, A. (2010), *Suchasnyy ekoloho-ekonomichnyy stan lisovykh resursiv ta perspektyvy efektyvnoho yikh vykorystannya* [Modern ecological and economic condition of forest resources and prospects of their effective use]. *Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk*, no. 3 (28), pp. 56—61 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.08.2017 р.